

عرفان ورندي در شعرِ

حافظ

داریوش آشوری

نشر مرکز

۲۴۴ فردیت در اخلاق (۱۳۸۶) ن. لاریجانی و م. بهمنی رشتی

۱۸۹۱ روانه و شعر زهد خواجه نصیر قزوینی

۱۸۹۱ راز خواجه نصیر قزوینی

۲۸۱ شراب و عیش جهان

۲۸۱ بیان شعر ۷۰۲ مقاله: ن. لاریجانی و م. بهمنی رشتی

۸۰۲ ن. لاریجانی

۲۱۲ ن. لاریجانی و م. بهمنی رشتی

۲۲۲ ن. لاریجانی و م. بهمنی رشتی

۲۲۲ مقاله: ن. لاریجانی و م. بهمنی رشتی

فهرست

۲۵۲ دیباجه ۱

۲۵۲ درآمد ۹

۱۹۲ مقاله: ن. لاریجانی

۷۲ بخش یکم: بنیادهای انسان‌شناسی صوفیانه ۳۵

۳۶ اسطوره و سرنمون مقاله: ن. لاریجانی

۵۰ اسطوره‌ی آفرینش در دین‌های ابراهیمی مقاله: ن. لاریجانی

۶۷ بخش دوم: مطالعه‌ی میان‌متنی

۶۸ سرسخن مقاله: ن. لاریجانی

۸۶ گزیده‌ی کشف‌الاسرار مقاله: ن. لاریجانی

۱۱۹ گزیده‌ی مرصاد‌العباد مقاله: ن. لاریجانی

۱۳۹ دو مکتب تأویلی مقاله: ن. لاریجانی

بخش سوم: شعر و عرفان ۱۶۷

- از تصوّف زاهدانه به تصوّف شاعرانه ۱۶۸
از شعر صوفیانه به شعر رندانه ۱۸۰

بخش چهارم: عرفان و رندی در دیوان حافظ ۲۰۷

- سرسخن ۲۰۸
درام عارفانه‌ی سرنوشت و سرگذشت جان ۲۱۴
طرح ساختار سرنمونی در دیوان حافظ ۲۲۲
رویارویی ازلی: آدم در برابر ملک ۲۳۴
یگانگی ازلی: آدم و حافظ ۲۵۲
گناه نخستین ۲۵۶
نسبت حافظ با آدم ۲۶۱
ستیز ازلی و ابدی: حافظ و زاهد ۲۷۰
زهد صوفیانه ۲۷۳
حافظ و ارزش زهد ۲۷۷
تقدیر ازلی آدم/حافظ: رند و رندی ۲۸۷
گذار ازلی: از مسجد به خرابات ۳۰۴
زمان ازلی و یادکرد آن ۳۱۸
هوای بازگشت ۳۲۲
حکمت آفرینش: بازی جهان ۳۲۸
اخلاق رندانه ۳۴۳

- فردیت در اخلاق رندانه ۳۴۶
شعر رندانه و شعر زهد ۳۵۵
خلوتگه راز ۳۷۵
شراب و عیش نهان ۳۸۱
پایان سخن ۳۸۹

درباره

کتابی که در دست دارید همان پیش‌نمایشی است که پیش از آن در ۱۳۷۷ منتشر شد و اکنون با بازنگری اساسی و گسترش و افزودن بسیار در مطالب آن دیگر بار منتشر می‌شود. نام کتاب را به عرفان و رندی در شعر حافظ تغییر دادیم که در دوره‌های کتاب‌های بهتر از پیشتر شناسایی حافظ می‌مانند آنچه این پژوهش‌ها در این کتاب نشان دادند. همین در هر تنگنای عرفانه و رندی در شعر حافظ است و یافتن پرسشگاه و گرانگه نظری آن در مایه و غریبگو اساسی کتاب همان است که در نشر یکم آن بود. در این نشر اندک کوشش‌ها در برقراری مطالعات تازه و اندیشه‌های پیش و پیشین در باره‌ی این موضوع، با بازبینی متن گذشته و افزودن فصل‌های تازه بر آن، آن طرح را روشن‌تر و پخته‌تر عرضه می‌کنیم.

از آن جا که این گونه مطالعه از راه مفهوم‌ها و روش‌های علوم انسانی ملزم بر پایه‌ی جستارهایی فرسنگ و ادبیات در زبان فارسی هنوز چندان آموخته و پرورده نشده است، کوشش در این جهت برای کسی که خطر نمی‌کند و چنین کار گرانی را به گردن

۹۳۷ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۳۸ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۳۹ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۰ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۱ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۲ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۳ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۴ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۵ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۶ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۷ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۸ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۴۹ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۰ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۱ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۲ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۳ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۴ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۵ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۶ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۷ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۸ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۵۹ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۰ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۱ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۲ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۳ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۴ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۵ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۶ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۷ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۸ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۶۹ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۰ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۱ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۲ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۳ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۴ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۵ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۶ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۷ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۸ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۷۹ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۰ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۱ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۲ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۳ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۴ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۵ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۶ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۷ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۸ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۸۹ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۰ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۱ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۲ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۳ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۴ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۵ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۶ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۷ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۸ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۹۹۹ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

۱۰۰۰ فصلنامه علمی و پژوهشی «حافظ»

دیباجه

کتابی که در دست دارید همان **هستی‌شناسی حافظ** است که نشر یکم آن در ۱۳۷۷ منتشر شد و اکنون با بازنگری اساسی و کاست و افزود بسیار در مطالب آن دیگر بار منتشر می‌شود. نام کتاب را به **عرفان و رندی در شعر حافظ** تغییر داده‌ام که درون‌مایه‌ی کتاب را بهتر از «هستی‌شناسی حافظ» می‌رساند. آنچه این پژوهش در پی آن است نشان دادن همین در هم تنیدگی «عرفان» و «رندی» در شعر حافظ است و یافتن پیوندگاه و گرانیگاه نظری آن دو. مایه و دیدگاه اساسی کتاب همان است که در نشر یکم آن بود. در این نشر، اما، کوشیده‌ام در پرتو مطالعات تازه و اندیشه‌ی بیش و بیش‌تر در باره‌ی این موضوع، با بازبینی متن گذشته و افزودن فصل‌های تازه بر آن، آن طرح را روشن‌تر و پخته‌تر عرضه کنم.

از آن جا که این گونه مطالعه از راه مفهوم‌ها و روش‌های علوم انسانی مدرن در باره‌ی جستارمایه‌های فرهنگ و ادبیات در زبان فارسی هنوز چندان آزموده و پرورده نشده است، کوشش در این جهت برای کسی که خطر می‌کند و چنین کار گرانی را به گردن

می‌گیرد کاری‌ست بسیار دشوار و توان‌فرسا. همچنین فهمیده شدن و به‌ویژه درست فهمیده شدن آن به دلیل دشواریِ مطلب و ناآشناییِ افق دید و روش و زبانِ بیانِ آن، مسائل و مشکلاتِ بسیار دارد.

چه بسا بزرگ‌ترین گرفتاری در زمینه‌ی درکِ درستِ مایه و روشِ چنین پژوهشی «آشنایی» بیش از اندازه‌ی ما با حافظ و گمانی‌ست که کم‌و-بیش هر کس از فهم او نزد خود دارد، و ای بسا گمانی غیورانه و متعصبانه، چنان که «آشنایی‌زدایی» از او را برای قرار دادنِ اندیشه‌ی وی در افقِ تازه‌ای از فهم، بسیار دشوار می‌کند. به هر حال، نویسنده‌ی این کتاب با گذاردنِ بیش از دو سالِ دیگر بر سرِ پژوهش و مطالعه و باریک‌اندیشیِ بیشتر در باره‌ی این موضوع، با فرصتی که به همّتِ یک نهادِ فرهنگیِ بین‌المللی برای او فراهم شد، این کتاب را از نو پرداخت، با این امید که حاصلِ آن اکنون پیراسته‌تر و پرداخته‌تر و دریافتنی‌تر عرضه شده باشد. مطالعاتِ بیشتر برای این موضوع؛ زمینه‌های گوناگونی چون تفسیرشناسیِ فلسفی (hermeneutics)، و کاربردِ آن در معناشناسیِ متن‌های ادبی، اسطوره‌شناسی، تاریخِ تصوّف، و تاریخِ ادبیاتِ فارسی را در بر داشت.

نکته‌ی مهمّی که در نشرِ یکم ناگفته مانده بود روشِ این پژوهش و شیوه‌ی رهیافتِ آن به جُستارمایه‌ی خود بود که به طبع دشواری‌هایی در فهم آن پیش می‌آورد. در این نشر روشِ کار را، که برای دریافتِ درستِ آن اهمیّتِ اساسی دارد، در «درآمد» کتاب بازگفته‌ام.

اما، پیش از درامدن به اصلِ مطلب، بد نیست به پرسشی بپردازیم که چه بسا برای کسانی از خوانندگانِ من مطرح باشد؛ و آن این که مرا با حافظ چه کار و حافظ را با من چه نسبت؟ کسی را که تاکنون در

زمینه‌ی علومِ اجتماعی و فلسفه و ترم‌شناسیِ علومِ انسانی کار کرده و در این زمینه‌ها مقاله و کتاب نوشته و ترجمه کرده، چرا به حافظ پرداخته است؟ این پرسشی‌ست به‌جا که پاسخ گفتن به آن چه بسا به زدودنِ برخی ابهام‌ها در ذهن خوانندگانِ این کتاب و فهمِ بهترِ معنا و مقصودِ آن یاری کند. آشکار است که در میانِ ما انتظارِ همگانیِ آن است که کتابی در باره‌ی حافظ را می‌باید یک «ادیب» بنویسد، یعنی کسی که بر سرِ دانشِ ادبی، به اصطلاح، استخوان خُرد کرده و چیرگیِ خود را در این کار به اثبات رسانیده باشد. یک دانشجویِ علومِ انسانی را با این کار چه کار؟

نکته‌ای که در این باب می‌باید یادآور شد این است که فهمِ یک متن یا اثرِ ادبی، تا آن جا که به فهمِ «ادبی» متن مربوط می‌شود، یعنی مسائل و دشواری‌هایِ زبانیِ درست‌خواندن و فهمیدنِ یک متن از نظر لغت‌شناسی و دستورشناسی، و نیز درکِ شگردها و هنرآوری-هایِ زبانی، کارِ ادیب است و به ادبیات‌شناسی مربوط است، به معنایی که در دانشکده‌هایِ ادبیات درس می‌دهند و می‌پژوهند. اما، از سویِ دیگر، هر اثرِ ادبی و هنری اگرچه فراورده و آفریده‌ی ذهنِ یک فرد است، از آن جهت که هر ذهنِ فردی از یک متنِ جمعیِ فرهنگی و تاریخی برمی‌خیزد و به آن تکیه دارد و محدود به آن است، فراورده‌ی یک زندگانیِ تاریخی و فرهنگی نیز هست؛ زندگانی‌ای که همچون زمینه‌ای ناخودآگاه در زیرمتنِ آن نشسته است. بی آن زمینه نه فردیّتِ آفریننده‌ی اثر در میان می‌بود و نه آفرینندگیِ ادبی و هنری وی. اثرِ ادبی و هنری از این جهت، یعنی از جهتِ پیوندِ آن با زیرمتنِ تاریخی و فرهنگی، در قلمروِ اندیشه‌ی علمی و فلسفیِ مدرن، جُستارمایه‌ی پژوهش و اندیشه برای فیلسوف و جامعه‌شناس و